

GAZDASÁGSZOCIOLÓGIA II.

Készült a TÁMOP-4.1.2-08/2/A/KMR-2009-0041 pályázati projekt keretében
Tartalomfejlesztés az ELTE TáTK Közgazdaságtudományi Tanszékén
az ELTE Közgazdaságtudományi Tanszék,
az MTA Közgazdaságtudományi Intézet
és a Balassi Kiadó
közreműködésével

Készítette: Szántó Zoltán

Szakmai felelős: Szántó Zoltán

2011. június

GAZDASÁGSZOCIOLÓGIA II.

1. hét

Gazdasági szereplők és cselekvések szociológiája

Gazdasági szereplők és cselekvések

Szántó Zoltán

Bevezetés

Max Weber a cselekvés, a társadalmi cselekvés és a társadalmi kapcsolat fogalmáról:

- A cselekvés olyan viselkedési megnyilvánulás, amelyhez szándék („*szubjektíve szándékolt értelem*”) tartozik (pl. tikkelés vs. kacsintás)
- Társadalmi cselekvés esetén a cselekvők másokhoz igazodnak cselekvéseik során (pl. divat követése)
- Társadalmi kapcsolat esetében a cselekvők kölcsönösen egymáshoz igazodnak cselekvéseik során (pl. alkudozás)

Célracionális, értékrationális, tradicionális, emocionális cselekvések ideáltípusai („modelljei”)

Az ideáltípus fogalma Webernél különböző fogalomalkotási és metodológiai eljárásokat jelent. Először is ezeket kell szétválasztani. (Pl. Hempel: sorfogalom, konstruktív típus, gondolat kísérlet. Kempski: sorfogalom, strukturális fogalom, hatásrendszer)

Weber az ideáltípusokról kialakított koncepcióját az évek során jelentősen módosította. 1904: „Objektivitás” – tanulmány: első és legrészletesebb kifejtés. 1913 utáni írások („Gazdaság és társadalom”): tömör és érettebb kifejtés – az 1913 utáni szövegeiből indulunk ki

Racionális és irracionális ideáltípusok

Max Weber tartalmi szempontból az ideáltípusok alábbi fő típusait különböztette meg:

1. Racionális cselekvések ideáltípusai („racionális ideáltípusok”)
 - Célracionális cselekvések ideáltípusai („célracionális ideáltípusok”)
 - Értékracionális cselekvések ideáltípusai („értékracionális ideáltípusok”)
2. Irracionális cselekvések ideáltípusai („irracionális ideáltípusok”)

Racionális – irracionális fogalompár

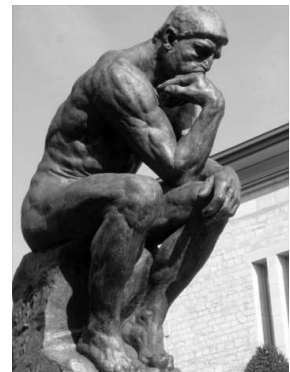
Többjelentésű – Komplementer – Aszimmetrikus – Fokozott egyértelműség

Célracionális ideáltípusok

A célracionális cselekvés koncepciója szorosan összefügg a célracionális ideáltípusok elméletével

A célracionális cselekvés lehet

- Teljesen célracionális: cél- és eszközválasztás egyaránt célracionális
- Részlegesen célracionális: célválasztás értékracionális, eszközválasztás célracionális

A célracionális cselekvés mindkét típusa esetében az az alapkérdés, hogy a cselekvő miként viszonyul a célokhoz (C), az eszközökhöz (E) és a mellékhatásokhoz (Mh)

Valamely cél elérése általában többféle eszközzel lehetséges, és ezeknek az eszközöknek a használata általában többféle mellékhatással járhat

- *Teljesen* célracionális cselekvés: egyetlen célt, eszközt és mellékhatást sem utasít el valamely norma alapján a cselekvő.
- *Részlegesen* célracionális cselekvés: valamely célt vagy mellékhatást valamely norma alapján eleve elutasít a cselekvő. („eszközeiben célracionális”)

Webernek a célracionális cselekvésről adott leírása megelőze a modern döntéselmélet (RDE) koncepcióját

A célracionális ideáltípus logikai sajátosságai

- a) X személy a D (C, A, K) szituációban találja magát
- b) A D szituációban – a racionális döntések elmélete értelmében – az y cselekvés számít racionálisnak
- c) A D szituációban x személy számára az y cselekvés számítana (számított volna) racionálisnak
- d) X személy a D szituációban ténylegesen így és így cselekszik (cselekedett)

a) és b) nem ad magyarázatot d-re, hanem csak arra ad alapot, hogy c-t mint helyes kijelentést elfogadjuk

Célracionális ideáltípusok szerepe: d. és c. összehasonlítása a feladat. Két eset lehetséges:

- egybeesnek (ritka), illetve
- többé-kevésbé eltérnek egymástól

Ez utóbbi esetben megállapíthatjuk, hogy a tényleges cselekvések milyen mértékben minősíthetők célracionálisnak

A célracionális ideáltípus tehát lehetőséget nyújt a cselekvésben rejlő racionalitás/irracionalitás fokának mérésére, a tényleges viselkedések sorba rendezésére a racionalitás/irracionalitás foka alapján.

Heurisztikus szerepe: nagymértékű eltérés esetén arra hívja fel a kutató figyelmét, hogy tisztázza az eltérés okát

Értékracionális ideáltípusok

Értékracionálisan azok cselekszenek, akik olyan normarendszerekhez igazítják viselkedésüket, melyeknek *normatív – teleologikus* hátterük van.

Az értékracionális cselekvés a normákhoz igazodó cselekvés egyik alosajta.

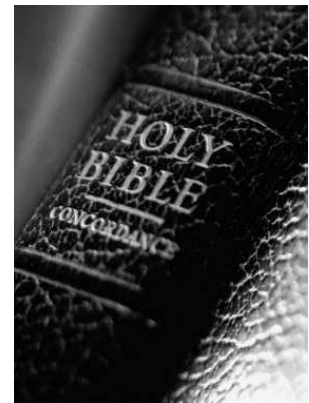
- Normák: szabályok, amelyek megparancsolnak, megengednek vagy megtiltanak valamit
- Normarendszer: normák együttese
- Normatív – teleologikus háttér: azoknak a végső céloknak az együttese, amelyek értelmet adnak a normáknak. Az adott normák ezeknek a végső céloknak a szolgálatában állnak

Az értékracionális ideáltípus két szempontból is racionális:

- a cselekvő normákat követ
- tudatában van cselekvése normatív – teleologikus hátterének, épp ennek érdekében követi a normákat. Ez cselekvésének végső forrása

Példa: Miért dolgozik valaki keményen?

1. Mert egyébként elbocsátanák, s így tehet szert magasabb jövedelemre (célracionális).
2. „Láttál-e az ő dolgában szorgalmatos embert? A királyok előtt álland, nem marad meg az alsórendűek között.” (Példabeszédek, 22, 29) (értékracionális)

Az értékracionális ideáltípus logikája:

- Kiválasztunk egy történelmi normarendszert
- Leírjuk a normarendszert
- Megkíséreljük a normarendszer normatív – teleologikus hátterét feltárni
- A normatív – teleologikus háttér minden céljához hozzárendelünk egy vagy több normát

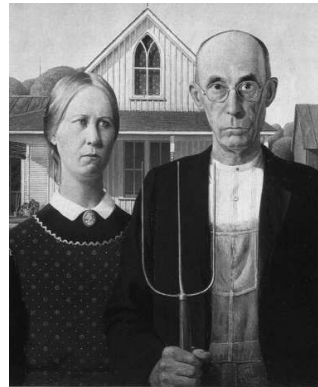
Értékracionális ideáltípusok a szociológiában:

- Lehetővé teszik annak felmérését, hogy adott cselekvések értékracionálisak-e, s ha igen, milyen mértékben. Adott cselekvés olyan mértékben értékracionális, amilyen mértékben a normarendszer normatív – teleologikus háttere ösztönözte a cselekvőt a normák követésére
- Segítségükkel megállapíthatjuk, hogy a történelem során nő-e vagy csökken a súlya az értékracionális cselekvéseknek (vallásszociológia)

Az értékracionális ideáltípusok által leírt cselekvések több szempontból is eltérhetnek a valóságos cselekvésektől:

- Az egyének csak többé – kevésbé tudatosítják az általuk követett normák háttérét
 - Idővel az egyének által követett normák háttere elhalványulhat, s ők továbbra is követik a normákat, anélkül, hogy tisztában lennének eredeti háttérükkel.
- Értékracionális cselekvés tradicionális cselekvéssé alakul

Példa: Max Weber: „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme”

Az értékracionális ideáltípusok és a hipotetikus igazolás

- A. E egyén N normához igazítja (igazította) viselkedését
- B. N norma az általa követett normarendszer T célját szolgálja
- C. E egyén azért igazítja N normához a viselkedését, mert el akarja érni T célt

Egyszerű hipotetikus igazolás: a cselekvés értelmezésekor bizonyos normákra hivatkozunk

Cél- és értékracionális ideáltípusok

- Mindkét ideáltípus a cselekvésekben rejlő racionalitás fokmérője (más – más értelemben)
- Arra szolgálnak, hogy megállapítsuk: nő vagy csökken a cél- és értékracionalitás szerepe a történelem során?
- Az emberi cselekvés Weber szerint kétféle értelemben válhat racionálissá: a célracionális illetve az értékracionalitás irányában
- A világ különböző korszakokban és különböző régiókban más – más irányban racionalizálódott. Ennek elemzése adja a weberi szociológia egyik központi kérdését

Irracionális ideáltípusok

Irracionális ideáltípusoknak első megközelítésben az irracionális cselekvések ideáltípusait nevezzük

Azokat a cselekvéseket tekintjük irracionálisnak, amelyek megérthetők, de nem értelmezhetők cél- vagy értékracionálisan

Elszigetelő absztrakció

- Az irracionális ideáltípusok eltávolodnak a valóságtól
- A valóságos jelenségek milyen mértékben közelítik meg adott irracionális ideáltípust

Irracionális ideáltípusok mint sajátos tipológiák

A tipológiák (osztályozások, klasszifikációk, partíciók stb.) típusokból állnak

A típusok logikai értelemben vett osztályok

Értelmezési tartomány, objektumok (elemek)

Egy tipológia akkor megfelelő módszertanilag, ha

- Teljes (kimerítő)
- Egyetlen típusa sem üres
- Típusai nem keresztezik egymást

Milyen tulajdonságai vannak mármint az irracionális ideáltípusokból álló tipológiának?

- Nem teljes
- Lehetnek üres típusai (sőt minden osztálya üres lehet)
- A típusok keresztezhetik egymást (nem zárják ki egymást)
- Elképzelhető, hogy az elemek több típus jegyeit is magukon viselik

Tehát egy különleges tipológiai módszerről van szó. Hogyan lehetséges ez?

Elszigetelő absztrakció: elvileg lehetetlen a szociológiai vizsgálat tárgyát képező objektumok valamennyi tulajdonságát leírni

Végtelen sok tulajdonság létezik: bizonyos tulajdonságokat figyelembe veszünk, másokat figyelmen kívül hagyunk (absztrakció).

Termékeny: ha olyan tulajdonságokat veszünk figyelembe, amelyek empirikusan összefüggenek egymással. A releváns tulajdonságokra nézve előzetes hipotézisekkel kell rendelkezünk. Az elszigetelő absztrakció mögött előzetes hipotézis áll.

A továbbiakban a *tiszta típusokból álló tipológia* kifejezést használjuk az irracionális ideáltípusokra.

Tiszta típusokból álló tipológiák

A tiszta típusokból álló tipológiákat Weber alapján két csoportba sorolhatjuk:

- Olyan tiszta típusokból álló tipológiák, amelyeknek a típusai nem üresek
- Olyan tiszta típusokból álló tipológiák, amelyeknek a típusai üresek

Példa az elsőre: soroljuk típusokba a Földön található valamennyi kutyát. (Értelmezési tartomány: kutyák.)

Háromféle értelmezési tartomány:

- teljes (minden kutya)
- elsődleges (fajtiszta kutyák)
- másodlagos (nem fajtiszta kutyák, korcsok, keverékek)

(Teljes=elsődleges + másodlagos)

Tegyük fel, hogy találtunk hét olyan tulajdonságköteget (a, b, c, d, e, f, g), amelyek alkalmasnak látszanak a tipológia felállítására (pl. a kutya nagysága, fejformája, szőrzete, színe, stb.)

Első feladat: az elsődleges értelmezési tartományra felállítani a tipológiát

Német juhász: a1, b1, c1, d1, e1, f1, g1

Bernáthegyi: a2, b2, c2, d2, e2, f2, g2

Tacskó: an, bn, cn, dn, en, fn, gn

A hét tulajdonságköteg egyes tulajdonságai között n számú empirikus összefüggés áll fenn. Mindegyikük megfogalmazható egy empirikus általánosítást tartalmazó kijelentéssel: pl. Ha az elsődleges értelmezési tartomány valamelyik eleme rendelkezik a_1 tulajdonsággal, akkor b_1, \dots, g_1 tulajdonságokkal is rendelkezik (n számú ilyen kijelentésünk van)

Az azonos indexszámú tulajdonságok tiszta típusokat definiálnak: tipológiánk n db. tiszta típusból álló tipológia

A fenti empirikus általánosítások a tulajdonságok bizonyos kombinációit megengedik, bizonyos kombinációit kizárják

Empirikusan annál tartalmasabbak, termékenyebbek az ilyen empirikus általánosítások, minél több kombinációt kizárnak

Tipológiánk az elsődleges értelmezési tartományra nézve eleget tesz a tipológiákkal szemben támasztott három elemi logikai követelménynek

Második feladat: A másodlagos értelmezési tartomány elemeinek osztályozása a tiszta típusokból álló tipológia segítségével

A másodlagos értelmezési tartomány minden eleme legalább két tiszta típus tulajdonságaival rendelkezik (pl. $a_1, b_1, c_2, d_2, e_2, f_5, g_5$ – a tipológia osztályai keresztezik egymást

A másodlagos értelmezési tartomány elemei nem helyezhetők el a tiszta típusokba – a tipológia nem teljes

A másodlagos értelmezési tartomány egyetlen eleme sem helyezhető el valamelyik típusba – minden típusa üres

Milyen célokat szolgálnak a tiszta típusokból álló tipológiák, amelyeknek a típusai nem üresek?

- A másodlagos értelmezési tartományba tartozó elemek tudományos karakterizációja
 - A tipológia vezeti a megfigyelést (egyébként káosz lenne)
 - A tipológia lehetővé teszi, hogy leírjuk, hogy az adott elem melyik típusból milyen tulajdonságokat tartalmaz
 - A tipológia szabatosan definiált terminusokat bocsát rendelkezésünkre
 - A tipológia azt is lehetővé teszi, hogy megállapítsuk milyen mértékben közelíti meg a vizsgált elem a tiszta típusokat

- A másodlagos értelmezési tartományba tartozó elemek utólagos tudományos rendszerezése
 - T.f.h. viszonylag elterjedt keverékkel találkozunk (pl. moszkvai őrkutya). Az új vegyes típus karakterizációja idővel megtörténik, s az n+1 tiszta típusá válik. Az eredeti tipológiát szisztematikusan ki kell egészíteni

A tipológia felállítása (és utólagos rendszerezése) az általános szociológia feladata, míg a karakterizálás a történettudományé és az empirikus társadalomkutatásé

Példa a másodikra: soroljuk típusokba az EU-tagországokat

Két tiszta típus:

- a1, b1, c1, d1, e1: tiszta piaci gazdaság
- a2, b2, c2, d2, e2: tiszta redisztributív gazdaság

Potenciális értelmezési tartomány: EU-tagországok.

Nincs közöttük egyetlen olyan ország sem, amely tökéletesen megközelítené a két tiszta típus valamelyikét.

Tipológiánk tehát teljesen üres.

Kérdés: lehet-e erre a tapasztalatra logikailag helytálló – üres típusokból álló – tipológiát alkotni?

Bár nincs egyetlen olyan eleme sem a potenciális értelmezési tartománynak, amely besorolható lenne a két típus valamelyikébe, mégis karakterizálni és rendszerezni tudjuk őket.

Tudományos karakterizálás

- A tipológia vezeti a megfigyelést
- Lehetővé teszi különböző vegyes típusok kialakítását
- A két terminus (piaci gazdaság, redisztributív gazdaság) szabatos explikációját teszi lehetővé
- Lehetővé teszi komparatív kijelentések megfogalmazását (rendezés)

Bár a tipológia teljesen üres, mégis alkalmas tudományos karakterizálásra. Ezek az állítások empirikusan felülvizsgálhatók.

Utólagos tudományos rendszerezés

- Széles körben elterjedt vegyes típusok beillesztése a tipológiába (pl. skandináv-modell)
- Ennek eredményeként akár a potenciális értelmezési tartomány valamennyi elemét elhelyezhetjük a vegyes típusok valamelyikébe
- Bár az eredeti tipológia teljesen üres volt, mégis lehetőségünk van az értelmezési tartomány elemeinek teljes rendezésére

Szeminárium

A társadalmi cselekvések ideáltípusai

A racionalitás kudarcai és alternatívái

Irodalom

1. M. Weber: *A társadalmi cselekvés fogalma* (részlet) (GT, 51–60.)
2. Bertalan L.: *Előadások Max Weberről: Max Weber cselekvéselmélete és cselekvéstipológiája* (in: Szociológiai Szemle, 1991. 3. sz.)
3. Csontos L.: *Max Weber a gazdaságelmélet módszertani alapjairól* (in: Szociológiai Szemle, 1997. 4. sz.)
4. J. Elster: *Vágyak és lehetőségek. Racionális döntés. Amikor a racionalitás kudarcot vall* (in: TF, 21–48.)

Feladatok

- Mutassa be konkrét példák segítségével a cselekvés, társadalmi cselekvés és társadalmi kapcsolat fogalmát! (1., 2. és 3. irodalom)
- Hogyan kapcsolódik a célracionális ideáltípus weberi koncepciója a racionális döntések elméletéhez? (1. és 4. irodalom)
- Vázolja az egyéni cselekvés Elster-féle „kétszűrős” modelljét! Hogyan magyarázható az egyéni cselekvés a vágyak, lehetőségek és vélekedések terminusaiban? (3. és 4. irodalom)
- Hogyan érvényesül az instrumentális racionalitás parametrikus és stratégiai környezetben? (4. irodalom)
- A racionalitás kudarcai: Mutassa be konkrét példák segítségével a meghatározatlanság és az irracionalitás főbb formáit. Milyen alternatívái vannak a racionális döntések elméletének? (4. irodalom)